

שכר צדיקים בעולם הזה – שיטת רבא

יֵשׁ הֶבֶל אֲשֶׁר נַעֲשֶׂה עַל הָאָרֶץ אֲשֶׁר יֵשׁ צַדִּיקִים אֲשֶׁר מִגִּיעַ אֲלֵהֶם כְּמַעֲשֵׂה הַרְשָׁעִים וַיֵּשׁ רָשָׁעִים שְׂמִינִיעַ אֲלֵהֶם
כְּמַעֲשֵׂה הַצַּדִּיקִים אֲמַרְתִּי שָׁגַם זֶה הֶבֶל: (קהלת ח יד).¹

מסכת ברכות דף ז עמוד א – כבר משה מתקשה

ואמר רבי יוחנן משום רבי יוסי: שלשה דברים בקש משה מלפני הקב"ה ונתן לו; בקש שתשרה שכינה על ישראל ונתן לו, שנאמר: "הלא בלכתך עמנו, בקש שלא תשרה שכינה על אומות העולם ונתן לו, שנאמר: "ונפלינו אני ועמך", בקש להודיעו דרכיו של הקב"ה ונתן לו, שנאמר: "הודיעני נא את דרכיך";² אמר לפניו: ריבנו של עולם! מפני מה יש צדיק וטוב לו ויש צדיק ורע לו, יש רשע וטוב לו ויש רשע ורע לו? אמר לו: משה, צדיק וטוב לו - צדיק בן צדיק, צדיק ורע לו - צדיק בן רשע, רשע וטוב לו - רשע בן צדיק, רשע ורע לו - רשע בן רשע.³ ופליגא דרבי מאיר, דאמר רבי מאיר: שנים נתנו לו ואחת לא נתנו לו, שנאמר: "ווחותי את אשר אחון" - אף על פי שאינו הגון, - "וריחמתי את אשר ארחם" - אף על פי שאינו הגון.⁴

מסכת קידושין דף לט עמוד ב - עולם הזה ועולם הבא

הרי שאמר לו אביו עלה לבירה והבא לי גוזלות, ועלה לבירה ושלח את האם ונטל את הבנים, ובחזירתו נפל ומת, היכן טובת ימיו של זה? והיכן אריכות ימיו של זה? אלא, למען ייטב לך - לעולם שכולו טוב ולמען יאריכון ימין - לעולם שכולו ארוך.⁵

מים ביניים: יש עוד תשובות מודרניות יותר לבעיית שכר ועונש כגון שהשכר לעשיית הטוב – היא עצם העשייה. שכר מצווה – מצווה. ההרגשה הטובה של העושה, הסיפוק וההתחברות לטוב ולחבורת עושי הטובה. הזיכוכ שביוסורים ועוד. וגם עשייה ללא ציפייה לשכר כלל: "היו כעבדים המשמשים את הרב שלא על מנת לקבל פרס". לא באנו כמובן לסקור בדף קצר זה את הנושא הרחב מיני ארץ ועמוק מיני ים של שכר ועונש בתורת ישראל, אבל נראה שהבטחות גן עדן וגיהנום, עולם הזה ועולם הבא הם שגברו. וכל כך, עד שהלכה והתגברה השיטה המשלימה והקיצונית יותר שלפיה הרשע

¹ זו המחאה שקהל מביע כנגד אי הצדק שבעולם. והנביא ירמיהו (יב א) קובל: "צדיק אֵתָה ה' כִּי אָרִיב אֵלֶיךָ אֶךְ מִשְׁפָּטִים אֲדַבֵּר אוֹתְךָ מְדוּעַ דָּרָךְ רָשָׁעִים צִלְחָה שְׁלוֹ כָּל בְּגָדִי בְּגָד". ולא מעט בנושא זה גם בספרות החכמה: תהלים עג ג: "כִּי קָנָאתִי בַּהֲלָלִים שְׁלֹם רָשָׁעִים אֶרְאֶה", איוב כא ז: "מְדוּעַ רָשָׁעִים יִחְיוּ עֲתָקוּ גַם גְּבוּרֵי חֵיל", משלי כה כו: "מִעֵינִן נִרְפֵּשׁ וּמִקּוֹר מִשְׁחַת צַדִּיק מֵט לִפְנֵי רָשָׁע" ועוד. אי הצדק הנפרש לעינינו "צדיק ורע לו, רשע וטוב לו" עמד גם לעיני הדורות הקדומים והבליט את בעיית "שכר ועונש" הן ברמת היחיד והן ברמת הציבור. היכן פסוקי הטובה: "והיה אם שמוע תשמעו ... ונתתי מטר ארצכם בעתו וכו'", "אם בחוקותי תלכו ... ונתנה הארץ יבולה"? ראו מדרש ויקרא רבה לה י ומגד מדרש ספרא א א פרשת בחוקותי שמוצאים תקופה מיוחדת ויוצאת דופן לקיום הבטחות אלה: אימתי התקיים הפסוק "ונתתי גשמיכם בעתם", - "עד שנעשו חטים ככליות ושעורים כגרעיני הזיתים ועדשים כדנירי זהב? שואל המדרש. ותשובתו: בימי הורדוס המלך – עפ"י מדרש ויקרא רבה, ובימי שמעון בן שטח ושלומציון – עפ"י ספרא (תורת כהנים). עשרות שנים בודדות, אם לא פחות, מתוך היסטוריה של אלפי שנים.

² אם כבר כאן נתן לו, אז מה פשר ההמשך? ויש לומר ש"נתן לו" כאן הוא רשות לשאול על דרכי ה'. בשלב ראשון מבקש משה לדעת אם אפשר בכלל לדעת - אם מותר לשאול: הודיעני אם אפשר לשאול על דרכיך. והתשובה שקיבל משה היא: לשאול בוודאי אפשר. ותקבל גם תשובה. ואם את התשובה לא תבין, לפחות שאלת. תמיד מותר וצריך לשאול. אולי גם למחות ולזעוק ולהתפלל ולבוא בפלילים. על זה נענה משה בשלב זה ולכן הוא ממשיך.

³ אבל הגמרא בהמשך שם לא מקבלת הסבר ומביאה סוגיה סותרת שמסקנתה היא שתלוי, לטוב ולרע, אם הבנים "אוחזין מעשה אבותיהם בדיהם", או אינם. ומוצע שם עוד ההבחנה במרובעת הבאה: "צדיק וטוב לו - צדיק גמור, צדיק ורע לו - צדיק שאינו גמור, רשע וטוב לו - רשע שאינו גמור, רשע ורע לו - רשע גמור". אך איננו הרואות שגם כלל זה לא תמיד עומד (אפשר כמובן תמיד לומר שעיני הברשע שלנו לא יודעות להבחין מי הוא צדיק גמור או רשע גמור (ראו קידושין מט ע"ב)).

⁴ רבי מאיר לא מוכן לקבל את כל התיארוצים הדחוקים הנ"ל וקובע חד-משמעית שעל בקשת משה לדעת את סוד שכר ועונש – לא נענה! זו אולי התשובה האמיצה והכנה ביותר – איננו יודעים ולא נדע! בקל וחומר פשוט משה. אם למשה לא נגלה סוד שכר ועונש, אין סיכוי שסוד זה יתגלה לנו. ולכן אמרו חכמים: "אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס". מה אנו כן יודעים ורואים? שהקב"ה חונן ומרחם גם על אנשים שאינם הגונים. ואנו שואלים: האם גישה דתית זו של ר' מאיר שאין תשובה אמיתית לבעיית שכר ועונש והכל בחנינה וברחמים, היא שעומדת ביסוד הקשר המורכב שלו עם רבו אלישע בן אבויה? היא סוד אכילת תוך הרימון וזריקת הקליפה? ראו דבריו [אלישע בן אבויה הוא אחר](#).

⁵ כך גם בגמרא חולין קמב א וכדברי רבי יעקב שם: "שכר מצוה בהאי עלמא ליכא". ובגמרא עירובין כב א: "והיינו דאמר רבי יהושע בן לוי: מאי דכתיב: אשר אנכי מצוך היום לעשותם, היום לעשותם - ולא למחר לעשותם, היום לעשותם - למחר לקבל שכרם". וברות רבה פרשה ו מובא שמעשה זה של הילד שעלה בסולם לקיים מצוות אביו ושילוח הקן, ונפל ומת, הוא שגרם לאלישע בן אבויה לפרוק מעליו עול תורה ומצוות ולהתהפך ל"אחר". ראו שוב הדף [אלישע בן אבויה הוא אחר](#).

מקבל את מעט שכרו בעולם הזה, והצדיק עונש מצער עוונותיו על מנת שכל אחד מהם יגיע "שלם" לעולם הבא שמגיע לו. ועל כך במקור הבא.

מסכת תענית דף יא עמוד א – אל אמונה ואין עוול

אל אמונה ואין עוול, אל אמונה - כשם שנפרעין מן הרשעים לעולם הבא אפילו על עבירה קלה שעושים, כך נפרעין מן הצדיקים בעולם הזה על עבירה קלה שעושים, ואין עוול - כשם שמשלמין שכר לצדיקים לעולם הבא אפילו על מצוה קלה שעושים, כך משלמין שכר לרשעים בעולם הזה אפילו על מצוה קלה שעושים.⁶

פירוש רד"ק לתהלים צב ז – ייסורי הצדיקים ושכר הרשעים בעולם הזה

איש בער לא ידע בפרוח רשעים כמו עשב, כלומר, שיצליחו בעולם הזה. אבל החכמים ידעו כי להשמדם עדי עד, כלומר, שלא יהיה להם חלק לעולם הבא שהוא עדי עד. וההצלחה הוא שכר מעט מהמעשים הטובים שעשו בעולם הזה, משלם להם האל שכרם בעולם הזה כדי שיאבדו לעולם הבא בשכר מעשים הרעים שהם רבים.⁷

פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) קהלת ח יד – קהלת בראי חז"ל

"אשר יש צדיקים שמגיע עליהם כמעשה הרשעים" - מה שהיה ראוי להגיע לרשעים אותם הצרות מגיעות לצדיקים: ויש רשעים שמגיע אליהם כמעשה הצדיקים - . שהיה ראוי לצדיקים: [אמרת] שגם זה הבל. נתנו הקב"ה כדי שיקבל הצדיק שכרו משלם לעתיד לבוא והרשע את פורענותו משלם ליום הדין.⁸

מסכת הוריות דף י עמוד ב – רבא קורא תיגר

דרש רב נחמן בר רב חסדא, מאי דכתיב: "יש הבל אשר נעשה על הארץ וגו'": אשריהם לצדיקים שמגיע אליהם כמעשה הרשעים של עולם הבא בעולם הזה, אוי להם לרשעים שמגיע אליהם כמעשה הצדיקים של עולם הבא בעולם הזה.⁹ אמר רבא: אטו צדיקי אי אכלי תרי עלמי מי סני להו?¹⁰ אלא אמר רבא: אשריהם לצדיקים שמגיע אליהם כמעשה הרשעים של עולם הזה בעולם הזה, אוי להם לרשעים שמגיע אליהם כמעשה הצדיקים של עולם הזה בעולם הזה.¹¹

⁶ וההמשך המתבקש שם עם סוף הפסוק: "צדיק וישר הוא" (למרות הפתיחה בדרשה אחרת שם). ראו פסוק זה בהריגת לרבי חנינא בן תרדיון, אשתו ובתו, בגמרא עבודה זרה דף יז: "בשעה שיצאו שלשתן - צדקו עליהם את הדין, הוא אמר: הצור תמים פעלו [וגו'], ואשתו אמרה: אל אמונה ואין עוול, בתו אמרה: גדול העצה ורב העלילה אשר עיניך פקוחות על כל דרכי איש וגו'".

⁷ כל כך התקבע רעיון העולם הבא כמוצא לבעיית "צדיק ורע לו, רשע וטוב לו" בעולם הזה, עד שחששו חכמים לקבל כל שכר שהוא בעולם הזה וראו בכל דבר טוב שקורה להם, בפרט ניסים ואירועים חריגים, כמי שגורמים למיעוט השכר בעולם הבא. ראו דברינן שולחן מלא ושולחן ריק (בכתיבה). האמנם כבר לא ייתכן "צדיק וטוב לו" כלל? נניח ונשים בצד את "רשע וטוב לו" ונתמקד לרגע בעושי טוב. האמנם כבר לא ייתכן "צדיק וטוב לו", האם הבטחות התורה לעושי הטובה בעולם הזה, בטלו ועברו מן העולם? האם "אסור" לקב"ה לעשות שום הצלה וישועה לאדם בעולם הזה, בלי שינוכו לו מזכויותיו לעולם הבא? איפה קרבן/ברכת הודאה שמכל הקרבנות שבעולם אינו בטל גם לעתיד לבא (ויקרא רבה ט ז, בדברינן זובח תודה יכבדני)? איפה ברכת הגומל, יולדת, חגיגה בחג? איפה כל ברכות הנהנין והלל? למה אנחנו מודים על הניסים ועל הנפלאות, למן יציאת מצרים, דרך חנוכה ופורים (מגילת תענית) ועד יום העצמאות ויום ירושלים בימינו?

⁸ חזרנו לפסוק בקהלת והפעם עם מדרש/פרשן מאוחר שלבטח הכיר את הסברי חז"ל הנ"ל ועל פיהם חוזר ומבאר את הפסוק בקהלת כשיטה שראינו לעיל ברד"ק. "מעשה הצדיקים" הוא הטוב שמגיע לצדיקים שהרשע מקבל בעולם הזה על מנת לסגור איתו חשבון לעולם הבא. ומה פירוש שלרשעים מגיע כמעשה הצדיקים? בדיוק כדעה הנ"ל שהטיב להגדיר רד"ק על הפסוק בתהלים: "בפרוח רשעים כמו עשב, כלומר, שיצליחו בעולם הזה ... להשמדם עדי עד, כלומר, שלא יהיה להם חלק לעולם הבא שהוא עדי עד". האמנם זה פשט הפסוק בקהלת?

⁹ עד כאן משתמע לכאורה כדעה הרווחת הנ"ל. מה הוא "כמעשה הרשעים" שמגיע לצדיקים בעולם הזה? – שרע לצדיקים בעולם הזה, משום שהם מקבלים את "מעשה הרשעים", היינו את העונש המצופה לרשעים בעולם הבא, וסופם שאשריהם בעולם הבא. וההפך ברשעים שקבלים בעולם הזה "כמעשה הצדיקים", היינו כשכר שיעגיע לצדיקים בעולם הבא, על מעט המצוות שעשו בעולם הזה, ולפיכך "אוי להם" לעולם הבא. ראו פירוש רש"י על קטע זה: "אשריהם לצדיקים - כלומר אשרי הצדיקים שמגיע אליהם כמעשה הרשעים שבעולם הבא בעולם הזה, כלומר שמגיע אליהם צרות לצדיקים בעולם הזה כדרך שמגיע לרשעים בעוה"ב". וכך גם שטיינזלץ שם. האם תיתכן כאן ובפסוק בקהלת קריאה אחרת? כן! אומר רבא מיד בסמוך, בהחלט!

¹⁰ מפרש רש"י: "צדיקים, אי אכלי תרי עלמי מי סני להו - מי שנאוי הוא להם [כלומר כלום רע להם] לצדיקים שאוכלים שני עולמות שיש להם טובה בעוה"ז ובעוה"ב?". ושטיינזלץ: "וכי הצדיקים אם היו אוכלים (הצדיקים) ונהנים משני עולמות, האם היה מגונה להם? מדוע צריך אתה לומר שהצדיקים חייבים לסבול בעולם הזה?"

¹¹ רבא נזדעק ויוצא חוצץ נגד הדעה שבהכרח על הצדיקים לסבול בעולם הזה. למה לא יהיה טוב לצדיק בעולם הזה. למה הפקעתם טובה בעולם הזה לצדיקים מכל וכל והעברתם את כולה לרשעים? למה לא "תורה וגדולה במקום אחד"? למה לא צדיק מלשון צודק ובטוח בצדקתו כאן ועכשיו? חברים, זועק רבא, אתם קוראים את הפסוק בקהלת ואת דרשת רב נחמן בר רב חסדא, לא נכון. לא שמתם לב לדקדוק שבדרשת רב נחמן שהופך את "אשר" של הצדיקים לאשרי (ואת "ויש" של הרשעים ל"אוי"). ובעקבות מהפך זה, יוצר מהפך גדול יותר. "מעשה הרשעים" ר"מ מעשה הצדיקים" מתהפך כאן, ובניגוד גמור לדרשות הנ"ל שהצדיק מקבל ייסורים בעולם הזה על מנת שינחל עולם הבא שלם וההפך ברשע. מנין לקח רבא שיטה זו?

רב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע אתו לקמיה דרבא, אמר להו: אוקימתון מסכתא פלן ומסכתא פלן? ¹² אמרו ליה: אין. איעתריתו פורתא? ¹³ אמרו ליה: אין, דזבן קטינא דארעא. קרא עליהם: אשריהם לצדיקים שמגיע אליהם כמעשה הרשעים שבעולם הזה בעולם הזה. ¹⁴

ירושלמי מסכת הוריות פרק ג הלכה ב – המקור לשיטת רבא?

אשר יש צדיקים וגו' אשריהם הצדיקים שמגיע אליהם כמעשה הרשעים בעולם הזה; ווי לרשעים שמגיע אליהם כמעשה הצדיקים בעוה"ז. ¹⁵

פירוש פני משה: אשר יש צדיקים וגו'. כלומר דהכי נמי דרשינן לשון **אשרי**, מדשני קרא, דכתיב: "יש הבל אשר נעשה על הארץ אשר יש צדיקים אשר מגיע אליהם כמעשה הרשעים ויש רשעים שמגיע אליהם כמעשה הצדיקים", ומדכתיב גבי צדיקים **אשר** וגבי רשעים **ויש**, דריש הכא לשון ווי וגבי צדיקים לשון אשרי. ¹⁶

אשריהם הצדיקים שמגיע אליהם כמעשה הרשעים של עוה"ז? ¹⁷ בעולם הזה, שיש להם טובה בעוה"ז כמו טובת הרשעים של עוה"ז ונמצאו נוחלין שני עולמות: **ווי לרשעים** שמגיע אליהם כמעשה הצדיקים. של עוה"ז בעולם הזה, שרוב הצדיקים אין להם טובה בעוה"ז ונמצאו רשעים אלו אין להם טובה לא בעוה"ז ולא בעולם הבא. ¹⁸

מחלקי המים

מים אחרונים: את דברי רב נחמן בר חסדא בגמרא הוריות, ניתן לפרש באופן שונה, היינו שכבר הוא עושה את המהפך של "מעשה הצדיקים" ו"מעשה הרשעים", ושרבא בא לחזק את שיטתו ולא לחלוק עליו. שלא כמו שרש"י מפרש את רב נחמן. אך נשאר זאת למטיבי לכת ובעלי תריסין באגדה.

¹² למדתם (קיימתם) מסכת פלונית ומסכת פלונית?

¹³ התעשרתם מעט, היינו התפרסתם ממשוהו?

¹⁴ בשולי שיטת רבא מובא סיפור זה בו הוא חוקר את תלמידיו אם הם "הקימו" (למדו היטב והמסכת 'קימת' אצלם) מסכת פלונית זו או אחרת, וכיצד התפרנסו בזמן שלמדו? הם עונים לו בחיוב על שתי שאלותיו. והוא משבח אותם (באזני הקהל? בדרשה פומבית?) שהם הצדיקים, אשריהם שזכו למה שזוכים הרשעים בעולם הזה? מה היא זכות זו? שנהנו מיגיע כפיהם (רכושם) גם כאשר למדו תורה וזכו לשני (שלושה?) עולמות. ונראה להוסיף ולדרוש בשבח תלמידי רבא אלה: אשריהם גם שלא עושים את התורה קרדום לחפור בה. ראו בגמרא ברכות לה ב מי מכריז בבית המדרש: אל תבואו לכאן בימות ניסן ובימות תשרי

¹⁵ לכאורה כדרשת רב נחמן בר רב חסדא לעיל בבבלי וכהסבר בהערה 2 לעיל. אך שימו לב להרחבה בדרשת רב נחמן: "כמעשה הרשעים של עולם הבא בעולם הזה" ... כמעשה הצדיקים של עולם הבא בעולם הזה". מה שמביא לדקדוק של רבא. הדעת נותנת שהירושלמי הוא המקור לדברי רב נחמן בבבלי, אבל הנוסח המורחב בבלי נראה מדויק יותר.

¹⁶ הפסוק מתחיל במילה "יש", עובר למילה "אשר" אצל הצדיקים וחוזר למילה "ויש" אצל הרשעים. זו מהות דרשת רב נחמן בר רב חסדא. את זה יפתח ויפרש פני משה.

¹⁷ נראה שיש לתקן כאן "עולם הבא" במקום "עולם הזה" עפ"י דרשת רב נחמן בהוריות בבלי לעיל.

¹⁸ פירוש פני משה הוא בדיוק כשיטת רבא בגמרא הוריות. רבא אינו מבטל את רעיונות קודמיו ובוודאי לא את הקונספט של העולם הבא. גם לא את הרעיון שסבל הצדיקים בעולם הזה מחד גיסא, והצלחת הרשעים מאידך גיסא, מזככים ומנקים כל אחד לקראת חלקו השלם בעולם הבא. רבא, שהיה עשיר ובעל שדות מהם התפרנס בכבוד (מועד קטן כח), מתקומם נגד הקצנה של הרעיון שמבטל לחלוטין את האפשרות שצדיקים נהנים ומצליחים בעולם הזה. למה שנוא עליכם הרעיון שהצדיק יכול לנחול שני עולמות (מה שהוא זכה)? וכאמור, נראה סביר לומר שהתלמוד הירושלמי קדם לבבלי, אבל דרשת רב נחמן יותר מדויקת וסביר שממש לקח רבא את "זעקתו". אך מדוע פירוש פני משה לא מזכיר את רבא מהבבלי? הרי הוא שזועק, לא אף אחד מחכמי ארץ ישראל!